زبير سومرو

سنڌي ٻوليءَ ۾ تذڪير ۽ تانيث جي سرشتي جو تنقيدي جائزو

Critical Analysis of Masculine and Feminine System of Sindhi Language

Abstract:

Languages have grammatical systems that include respective structures of masculine-feminine representation. There may be some grammatical, structural and linguistic similarities among different languages and language-families. This is essentially the study of rules and principles that form the configuration of a sentence. Speakers of any language have a set of adopted and assumed directions and procedures for using that language, which take form of rules and eventually create grammar of the language. The Masculine-feminine system is one of the most common features of any language; the same is true of Sindhi language, too.

Keeping the syntactic grouping in view, the Masculine-feminine is essentially figured presentation of words in terms of gender. Therefore, masculine are used to denote the qualities, attributes and appearance that are traditionally associated with the men. Likewise, the feminine is a gender description that is used to signify the qualities, attributes and appearance that are traditionally associated with the women. Sindhi is Indo-Aryan language that has been closely affiliated with and has strong associations with various languages and language families. Arabic, Persian, Urdu and Hindi are the leading languages that have influenced the Sindhi in many respects. Sindhi language has its own grammar system but the influence of aforesaid languages has put many positive as well negative impacts on it.

This paper depicts the picture of the Masculine and Feminine system in Sindhi language in the context of animate and inanimate objects. Today's languages have various sorts of pronouns including Gender-specific pronouns and Gender-neutral pronouns. Issues may arise in languages with gender-specific pronouns in case the gender of the referent is unknown or not specified; this is discussed under Gender-neutral language.

دنيا جي مڙني ٻولين وانگر، سنڌي ٻولي پڻ ٻين ٻولين جي اثر هيٺ رهي

آهي. سنڌي ٻوليءَ تي عربي، فارسي، هندي، اردو ۽ ننڍي کنڊ جي ٻين ٻولين جا اثر صدين کان پوندا رهيا آهن. هندستان جي ورهاڱي کان پوءِ سنڌي ادب توڙي ٻوليءَ تي اِهي اثر چٽا نظر اچن ٿا. ويهين صديءَ جي پوين ڏهاڪن ۾ سنڌي ادب ۾ نَون لاڙن جنم ورتو. شعر گوئي توڙي نثر نويسيءَ ۾ جديد اسلوب، انداز ۽ گرامر جا جديد تصور متعارف ٿيا،جيڪي عام ڳالهه ٻولهه توڙي لکڻين ۾ رائج پڻ ٿيا. انهن اثرن جي ڪري، ٻين ٻولين جا اثرگهٽجڻ شروع ٿيا. جديد سنڌي ٻوليءَ تي تيزيءَ سان وڌندڙ اليڪٽرانڪ ۽ پرنٽ ميڊيا توڙي سوشل ميڊيا جي گهڻي واهپي سبب ڪيترائي مثبت توڙي منفي اثر پيا آهن. سنڌي ٻوليءَ جي تذڪير ۽ تانيث (مذڪر ۽ مؤنث) جي سرشتي جو ڄاڻايل اثرن جي باوجود، پنهنجو هڪ جداگانه مزاج ۽ ماحول آهي. ان سرشتي ۾ گهڻي قدر، تبديليون پڻ ايندڙيون رهيون آهن، جيڪي اٽڪر آهن. انهن تبديلين تي، جيڪڏهن لسانياتي حوالي سان، گرامر جي ماهرن جي نظر نه هوندي ته ٻوليءَ جي بگاڙ کي روڪڻ ڏکيو ٿي پوندو.

مسئلي جا سوال Questions of Problem :

- سنڌي گرامر جا پنهنجا نج، لسانياتي عنصر ۽ وياڪرڻ جا اصول آهن. تذڪير ۽ تانيث يعني مذڪر ۽ مؤنث جي حوالي سان به ڪجهه قاعدا ۽ قانون طئي ٿيل آهن. ڇا انهن قاعدن موجب۔ نثر، شاعري توڙي ڳالهائجندڙ ٻوليءَ ۾ انهن جي خيال رکڻ جي ضرورت آهي؟
- ڇا انهن اصولن ۽ قاعدن ۾ تبديليءَ جي گنجائش موجود آهي؟
- ڇا سنڌي ٻوليءَ جي تذڪير ۽ تانيث (مذڪر ۽ مؤنث) جي اصولن کي، ٻين ٻولين خاص طور تي اردو ٻوليءَ جي اثرن مان ڪڍڻ جي ضرورت آهي؟

نر ۽ ماديءَجو تصور(Concept of Masculine and Feminine): قدرت طرفان هر ساهه واري مخلوق جو بنيادي طور تي 'نر' ۽ 'مادي' جو جوڙو خلقيو ويو آهي، انهيءَ تفاوت تحت ئي نر ۽ ماد جوڙا ٿين ٿا، پوءِ اهو جوڙو انسانن، جانورن، پکين، جيت جڻن يا ڪنهن به نظر نه ايندڙ مخلوق جو ٿي سگهي ٿو. قديم دور جي جبل جيڏي ڊائنوسار جي خلقت کان ويندي معمولي جيتامڙي تائين، خدا هر ساهه واري کي نر ۽ ماديءَ جي صورت ۾ ناهيو آهي. اهڙي گواهي قرآن پاڪ ۾ پڻ ڏنل آهي:

وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى-ترجمو: ۽ ان جو قسم، جنهن نر ۽ مادي ناهيو. (1)

’صنف‘ جي جديد اصطلاحي تشريح Modern interpretation of gender: هر نظريو فلاسافي يا ٿيوري پنهنجي جنم کان پوءِ وقت بوقت تشريح تبديل ڪندي رهندي آهي، اهو عمل فطري بہ آهي ۽ اٽَر بہ. توڙي جو اها تبديلي تمام وڏي پئماني تي ٿيندڙ مخالفت کي مُنهن ڏيندي، تڪراري پڻ بڻجي ويندي آهي، پر ان عمل کي روڪڻ ذري گهٽ ناممڪن آهي. نظريا سماجي هجن يا سياسي، ادبي هجن توڙي تحقيقي، هر دؤر پنهنجي تقاضائن موجب نظرين جي تشريح نئين سِر ڪندو آهي. ساڳيو معاملو ”صنف“ جي اصطلاح سان بہ لاڳو آهي. صنف جي تعريف ڪجهہ هن ريت آهي:

> *Either of the two sexes (male and female), especially when considered with reference to social and cultural differences rather than biological ones. The term is also used more broadly to denote a range of identities that do not correspond to established ideas of male and female.(2)*

”صنف“ هاڻي گهڻ رُخو اصطلاح آهي، جيڪو پنهنجي لغوي معنيٰ کان گهڻو متاهون ٿي چڪو آهي. هڪ دؤر ۾ صنف ”مرد يا عورت“ جي مفهوم ۾ استعمال ٿيندو هو، جيڪو اڄ بہ معياري طور تي مستعمل آهي. ان کان پوءِ هن اصطلاح ۾’ٽئين جنس‘ يا خواجہ سِرا جو اضافو ٿيو ۽ صنف جي نئين تعريف کان پوءِ ”مرد، عورت يا ٽئين جنس يعني خواجہ سِرا“ جو تعارف مُروج ٿيو. ان کان پوءِ هاڻي اولهہ جي سماج ۾ انسان جي صنفي تشخيص مرد، عورت ۽ خواجہ سِرا کان مٿي هلي وئي آهي، جن کي LGBTQ جو اصطلاحي نالو ڏنو ويو آهي، ان ۾ ساڳي جنس توڙي ٻنهي جنسن ۾ دلچسپي رکندڙ يا ڪنهن بہ جنس ۾ دلچسپي نہ رکندڙ فرد شامل آهن.

جنس ۽ صنف Sex and Gender: صنف ڇا آهي؟ ان سوال جي جواب ۾ ڪيترا ڪتاب لکيا ويا آهن، پر معياري طور تي صنف مان مراد مردن ۽ عورتن سان لاڳاپيل سماجي، معاشي، ثقافتي ۽ روايتي اهڙيون خصوصيتون آهن، جيڪي مردن ۽ عورتن سان لاڳو ڪيون ويون هجن.

صنف ۽ جنس ۾ فرق

جنس (Sex)	صنف (Gender)
جنس جو تعلق جسماني بناوٽ سان آهي، جيڪو قدرتي / خدا جي طرفان	صنف سماجي ۽ ثقافتي آهي، جنهن جو تعلق مردن ۽ عورتن لاءِ سماج پاران طئي

آهي.	ڪيل ڪردار سان آهي.
جنسي / جسماني طور تي عورت مرد کان قدرتي طور تي مختلف ۽ مستقل آهي.	صنفي لحاظ کان عورت مرد کان سماجي طور مختلف آهي، پر مستقل نہ آهي.
ظاهري جنسي خصوصيتن کي ڪن حالتن ۾ آپريشن ذريعي تبديل ڪرڻ جا مثال ملن ٿا.	مردن ۽ عورتن جي صنفي خصوصيتن کي تبديل ڪري سگهجي ٿو.

لسانياتي حوالي سان ٻوليءَ ۾ لفظن جا مذڪر مؤنث پڻ ٿين ٿا. هيٺ ڏنل چارٽ ان بابت وڌيڪ تفصيل ڏئي ٿو :

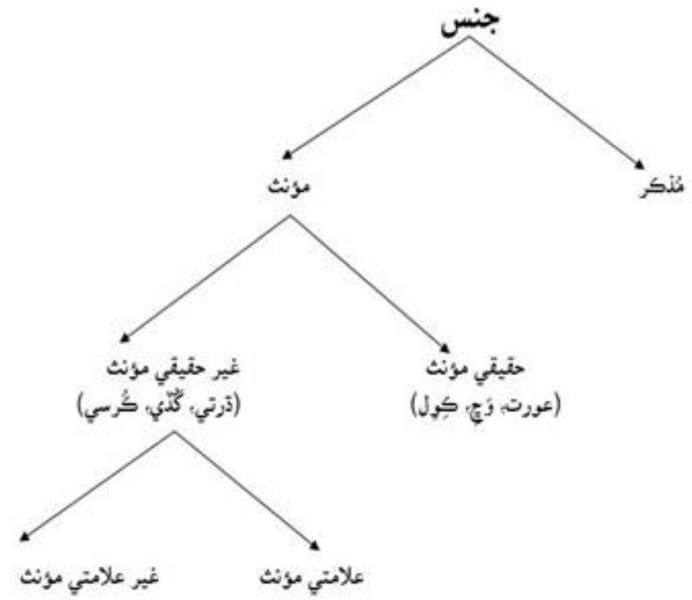

ٻوليءَ جا خاندان ۽ تذڪير تانيث: جنس جي معاملي ۾ دنيا جي ٻولين وٽ پنهنجا پنهنجا تصور ۽ طور طريقا آهن. گهڻو ڪري ٻوليون ٻہ-جنسي(Bi-Gendered) يعني مذڪر ۽ مؤنث جو سرشتو رکن ٿيون. ڪجهہ ٻوليون وري ٽِہ-جنسي (Tri_Gendered) يعني مذڪر، مؤنث. ڪجهہ ٻوليون وري بي جنس (Genderless) آهن يعني تذڪير تانيث جي نظام کان بنهہ آجيون آهن. ان سلسلي ۾ هيٺ ڏنل چارٽ وڌيڪ وضاحت پيش ڪري ٿو:

ٻوليءَ جو خاندان	ٻوليون	بي جنس Gender Less	ٻه – جنسي Two – Gender	ٽه – جنسي Three – Gender
انڊو – يورپين	جاوانيز، ملائيشين، فلپينو انڊونيشين	☑		
انڊو – آرين	هندي، پنجابي، سنڌي، اُڙيا، بنگالي		☑	
	گجراتي، مراٺي			☑
آسترو – ايشين	فارسي، هنگريئن، آرمينيئن، ڪُردش، سوراني، جاپاني، چيني، ترڪي، فنش	☑		
دراوڙي	سنسڪرت، پراڪرت، تيلگو، تامل، مليالم، ڪنڙ، ڊچ، سويڊش، نارويئن، جرمن			☑
	براهوي	☑		

جان بيمس پنهنجي ڪتاب ”هندستان جي جديد آريائي ٻولين جي گرامر جو تقابلي جائزو“ ۾ لکي ٿو :

> The older languages of the Indo-European family have all three genders; those of the Semitic family got on very well from the beginning with only two, have never thought of developing the neuter. In the middle and modern Indo-Germanic languages, the German stills remain all three genders; while most of others have only two and none at all. (3)

حياتياتي۔ غير حياتياتي (Animate and Inanimate):

سنڌي ٻوليءَ ۾ مذڪر۔ مؤنث ٻن قسمن جو آهي: **حياتياتي(Animate):** جنسي مان مراد آهي ته ساهه وارا يا جاندار، جنهن ۾ انسان، جانور، پکي، جيت جڻا، آبي جيوت ۽ ٻيا زندگي رکندڙ وجود اچي وڃن ٿا. جنسي جي وصف آڪسفورڊ ڊڪشنري موجب هيٺ ڏجي ٿي:

Animateجي وصف آڪسفورڊ ڊڪشنري موجب هيٺ ڏجي ٿي:

Animate: verb, adj
To make something more lively or full of energy. (4)

انسانن جا رشتا، جانورن جا نالا، ٻين ساهه وارن جا نر مادي نالا، شاهوڪار ٻولين ۾ مذڪر مؤنث جي حوالي سان الڳ الڳ ٿين ٿا. سنڌي ٻوليءَ ۾ اسم جون ٻه جنسون ٿينديون آهن: جنس مؤنث ۽ جنس مذڪر. اُهي اسم جيڪي 'نر' جي معنيٰ ۽ مفهوم ڏيکاريندا آهن، انهن کي اسم مذڪر چئبو آهي ۽ اُهي اسم جيڪي 'مادي' جي معنيٰ ۽ مفهوم ظاهرڪن ٿا، تن کي اسم مؤنث چئبو آهي. مثال طور: ڇوڪرو۔ ڇوڪري، گهوٽ ۔ ڪنوار، مور۔ڍيل ۽ فقير ۔ فقيرياڻي.

انساني رشتا			
مذڪر	مؤنث	مذڪر	**مؤنث**
چاچو	چاچي	ماساتُ	ماساتِ
مامو	مامي	پُڦاتُ	پُڦاتِ
ڏاڏو	ڏاڏي	ماروٽُ	ماروٽِ
نانو	ناني	سؤٽُ	سؤٽِ
ادو	ادي	پُڦڙُ	پُڦي
سالو	سالي	ماسڙُ	ماسي
سُهرو	سَسُ	ڏيرُ	ڏيرياڻي
ناني / ڄاٽو	نُنهَن	پيٽوبو	ڀاڄائي
پُٽُ	ڌيءَ	ڀاءُ	**ڀيڻَ**

مٿئين چارٽ۾ 'ڌيءَ'، 'ڀيڻَ' ۽ 'نُنهنَ' کي ڪجهه علائقن ۾ 'ڌيءُ'، 'ڀيڻُ' ۽ 'نُنهنُ' يعني آخري اکر تي پيش ڏئي اُچاريندا آهن. جيڪو اُپ لهجي جي ڪري آهي.

سنڌي ٻولي هڪ شاهوڪاري ٻولي آهي, جنهن ۾ نر توڙي مادي جانورن جي عمر جي لحاظ سان نالا مختلف آهن. هيٺ ڏنل چارٽ گهريلو يا پالتو جانورن جي نر مادي ۽ انهن جي بالغ ۽ نابالغ عمرين جي لحاظ کان ڏنل آهن:

گهريلو/ پالتو جانور			
نابالغ		بالغ	
نر	مادي	نر	مادي
گُلر	گُلري	ڪُتو	ڪُتي
ڪودو	ڪودڙي	گڏهُ	گڏهِ
توڏو	توڏي	اُٺُ	ڏاچي
پاڏو	وَڇ	سانُ	مينهن
گابو	گابي	ڏاند	ڳئون
ڇيلو	ڇيلي	ٻڪرُ	ٻڪري
ٻلونگڙُو	ٻلونگڙي	ٻلو	ٻلي
ٻِهاڙُ	ٻِهاڙِ	گهوڙو	گهوڙي
		گهيٽو	رِڍِ

جهنگلي جانور	
نر	مادي
گدڙ	گداڙي
هرڻ	هرڻي
شينهن	شينهڻ
لومڙ	لومڙي
هاٿي	هاٿڻ
يولو	يولي
ڪوئو	ڪُئي
بگهڙُ	هي جانور نر آهن. ظاهر آهي تہ هنن

رڇُ	جون ماديون هونديون، پر عام طور تي ڏٺو ويو آهي تہ انهن جي مادين جا لفظ شايد ٻوليءَ ۾موجود نہ آهن. پر هتي هن چارٽ ۾ انهن نر جانورن جا لفظ ڄاڻائڻ لازمي آهن.
ڦاڙهو	
سيهڙ	
چراخ	
سانڊو	
چاهو	
نور	
نوريئڙو	
زراف	
سوئر / مِرون	

آبي جانور	
نر	مادي
هي جانور مادي آهن. ظاهر آهي تہ هنن جا نر بہ هوندا، پر عام طور تي ڏٺو ويو آهي تہ انهن جي نرن جا لفظ شايد ٻوليءَ ۾موجود نہ آهن. پر هتي هن چارٽ ۾ اهي لفظ ڄاڻائڻ لازمي آهن.	جوُر
	مڇي
لُڌڙو	هي جانور نر آهن. ظاهر آهي تہ هنن جون ماديون هونديون، پر عام طور تي ڏٺو ويو آهي تہ انهن جي مادين جا لفظ شايد ٻوليءَ ۾موجود نہ آهن. پر هتي هن چارٽ ۾ انهن نر جانورن جا لفظ ڄاڻائڻ لازمي آهن.
واڳون	
مانگرمڇ	
ڪڇون	
ڏيڏر	ڏيڏري
ڪيڪڙو	ڪيڪڙي

باغ / جهنگ جا پکي	
نر	**مادي**
سامهون ڏنل پکي مادي آهن ظاهر آهي تہ هر ساهہ واري جو نر ماد هوندو آهي. هنن ۾ نر جو وجود بہ ضرور هوندو پر انهن ۾ ڪن جا نالا ٻوليءَ ۾ آهن تہ ڪن جا نہ آهن.	ڪونجَ
	ڪوئِلِ
	سِرڻ
	چانهِن
	ڪٽيجي
	ڪبِرِ
	هِلِ
	پپيئڙِ
چپرو	چِٻ
گُنهن خور	

پالتو / گهرو پکي	
نر	**مادي**
ڪبوتر	ڪبوتري
ڪُڪُڙُ	ڪُڪِڙِ
مورُ	ڊيلَ
تِـتِـرُ	تِترِي
طوطو	طوطي
جهرڪُ	جهرڪي
ڪانءُ	ڪانويلي
	بُلبل
	مينا
باز	

آبي پکي	
نر	**مادي**
سامهون ڏنل پکي مادي آهن ۽ ظاهر آهي تہ هر ساهہ واري جو نر ماد هوندو آهي. هنن مادي پکين جي نرن جو وجود بہ ضرور هوندو پر انهن ۾ ڪن جا نالا ٻوليءَ ۾ آهن ڪن جا نہ آهن.	بدڪ
	آڙي
	نيرڳي
ڪاڙُ	سامهون ڏنل پکي نر آهن ۽ ظاهر آهي تہ هر ساهہ واري جو نر ماد هوندو آهي. هنن نر پکين جي مادين جو وجود بہ ضرور هوندو پر انهن ۾ ڪن جا نالا ٻوليءَ ۾ آهن ڪن جا نہ آهن.
تيتيهر	
ٻگهُ	
ڪانئر	
تلور	
ڪنگ	
هنج	

غير حياتياتي(Inanimate): غير حياتياتي مان مراد آهي بي جان يا غير جاندار شيون. اهڙيون جن کي ساهہ ناهي يا زندگي ناهي. جنهن ۾ سامان سڙو ڪم ڪار جا اوزار، گاڏيون، جايون، مختلف چيزون وغيره اچي وڃن ٿيون. آڪسفورڊ ڊڪشنريءَ موجب:

Inanimate: *Not alive in the way that people, animal and plants are.*
OPP: Animate: Dear or appearing to be dead. (5)

فرنيچر	
مذڪر	**مؤنث**
	ڪرسي
	الماري
	ٽيبل / ميز
صوفو	

پلنگُ	
کٽُ	

ڌاتو	
مذکر	**مؤنث**
لوهہ	
سون	
پتل	
ٽامو	
	چاندي

ٽرانسپورٽ/ آمد رفت	
مذکر	**مؤنث**
گاڏو	گاڏي
سامهون ڏنل لفظ انسان پاران ايجاد ڪيل مشينون آهن, جن جو سنڌي ٻوليءَ ۾ واهپو مؤنث طور آهي. انهن جا مذڪر ڳولڻ جي ضرورت نہ آهي.	چنگچي
	بگي
	وين / ويگن
	ڪارِ
	بسِ
	ٽرڪِ
	سائيڪلِ
	موٽرسائيڪلِ
	ريلَ
	رڪشا

اسڪوٽر	سامهون ڏنل لفظ انسانن پاران ايجاد ڪيل مشينون آهن، جن جو سنڌي ٻوليءَ ۾ واهپو مذڪر طور آهي. انهن جا مؤنث ڳولڻ جي ضرورت نہ آهي.
جهاز	
هيلي ڪاپٽر	

مشينون / آلات / پرزا	
مذڪر	مؤنث
	مشين
	ٽي وي
	اي سي
فون / ٽيليفون	
فرج	
ريڊيو	

تذڪير ڇا آهي؟ مذڪر جا اصول ۽ ضابطا
What is Masculine? Its principles and rules

مرزا قليچ بيگ مذڪر - مؤنث جي اصولن بابت چوي ٿو: "اسمن جي پڇاڙين مان جنس جي پروڙ پوي ٿي، اهي پڇاڙيون جملي ست آهن، جن جو ذڪر مٿي ڪيو ويو آهي. 'اَ، آ، اِ ۽ اِي' (مؤنث)، 'اُ، اُو ۽ او' (مذڪر) انهن مان 'آ' پڇاڙيءَ وارا سڀ اسم سدائين مذڪر آهن. باقي 'آ، اِي ۽ اِ' پڇاڙين وارا گهڻو ڪري مؤنث ۽ 'اُ ۽ اُو' پڇاڙين وارا گهڻو ڪري مذڪر آهن." (6)

تانيث ڇا آهي؟ مؤنث جا اصول ۽ ضابطا

What is feminine? Its principles and rules

جيڪو مادِي جنس (نر جي ضد) لاءِ استعمال ڪيو وڃي ٿو. هر اها شيءِ، جيڪا مادِي جنس جي هجي، مؤنث چوائي ٿي.قاعدن ۾ مؤنث ان لفظ(فاعل، مفعول يا فعل) کي چيو وڃي ٿو جنهن جو استعمال جنس يا مادِي جنس جي صيغي ۾ استعمال ٿئي. مثال طور لفظ "محبت".مرزا قليچ بيگ جو سنڌي ٻوليءَ ۾ مؤنث جي جوڙجڪ بابت خيال آهي تہ: "زالَ، نڪَ ۽ ڪَٽَ لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ 'اَ' جو اچار آهي. 'اَ' پڇاڙيءَ وارا سڀ اسم سدائين مؤنث آهن." (7)

سنڌي ٻوليءَ ۾ جو مذڪر ۽ مؤنث جو سرشتو

Masculine Feminine System of Sindhi Language

سنڌي ٻوليءَ جي حوالي سان ڪاڪو ڀيرومل آڏواڻي مذڪر- مؤنث لاءِ لکي ٿو:

> "ويا ڪرڻ ۾ جنهن کي 'جنس' چئجي ٿو سا نر ۽ ماديءَ جو تفاوت ڏيکاري ٿي. جيڪي لفظ نر جي معنيٰ ڏيکارين ٿا سي مذڪر (نر) آهن ۽ جيڪي ماديءَ جي معنيٰ ڏيکارين ٿا سي مؤنث (مادي) سڏجن ٿا. مثلاً: گهوٽ- ڪنئار، مڙس- جوءِ، گهوڙو- گهوڙي، دلو- دلي ۽ ڪات- ڪاتي." (8)

دنيا جي هر ٻولي، پنهنجي مزاج ۽ جوهر ۾ ڪي باضابطہ يا غير رسمي قاعدا ۽ قانون رکي ٿي. اهڙن قاعدن ۽ قانونن جا مختلف لساني، صوتياتي، ويا ڪرڻي گُڻ ۽ اَوَگڻ پڻ ٿين ٿا. واحد جمع ڪنهن بہ ٻوليءَ جي اهم خصوصيتن ۾ شمارجي ٿو. واحد جمع، لسانيات توڙي گرامر جي ٻين مخصوص اصطلاحن وانگر غير معروف ۽ ڳوڙهو اصطلاح نہ آهي، بلڪ هي هڪ عام فهم ۽ عوامي طور عام جام ڳالهايو لکيو پڙهيو ۽ سمجهيو ويندڙ اصطلاح آهي. دنيا جي مڙني ٻولين وانگر، سنڌي ٻوليءَ جو گرامر بہ پنهنجي مخصوص فطرت ۽ هيئت رکي ٿو. سنڌي ٻوليءَ ۾ تذڪير ۽ تانيث (مذڪر ۽ مؤنث) جا پنهنجا اصول آهن. اهڙي طرح واحد جمع جا پڻ پنهنجا اصول ۽ ضابطا آهن. سنڌيءَ تي عربي ۽ فارسي جي اثر جي ڪري گرامر جي مختلف رخن تي

اثر پڻ پيا آهن. گذريل ٻن ڏهاڪن کان اردو جي عام واهپي جي ڪري پڻ سنڌيءَ جي مذڪر مؤنث، واحد جمع سميت ڪيترن ئي وياڪرڻي رخن ۾ مثبت توڙي منفي تبديليون آيون آهن. مثال: سنڌيءَ ۾ دل مؤنث آهي ۽ اردوءَ ۾ مذڪر. سنڌيءَ ۾ مذڪر آهي ۽ اردوءَ ۾ مؤنث،پر اردوءَ جي منفي اثر جي ڪري ڪيترا شهري سنڌي ماڻهو "منهنجو دل"، "سني آواز" چون ٿا.

سنڌيءَ ۾ تانيث جا اصول ڪي آوازن پٽاندر آهن، ان ڪان اڳ سنڌيءَ جي آوازن يا سُرن ۽ پدن جو جائزو وٺڻ ضروري آهي.

سنڌيءَ جي آوازن يا سُرن جي جدول

ڳڪِ پٽي (سُرَ / آواز) سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي ترتيب سان										
سُرُ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
آواز	/اَ/	/ آ /	/اِ/	/اي/	/اُ/	/اُ/	/اَو/	/او/	/اِي	/اَي/
IPA	əː	ɑː	ɪ	E	ʊ	ʊː	əʊ		ɪː	Æ
مذڪر مؤنث	مؤنث	مذڪر مؤنث	مؤنث	مذڪر جمع	مذڪر مؤنث	مؤنث	مذڪر مؤنث	مذڪر	مذڪر مؤنث	مذڪر مؤنث
مثال	ڪَٿَ	ٻِلڪُ (مذڪر) ڪُنڍُ (مؤنث)	پِٽِ	بابا	ڊيل	سِپي	عينڪَ	طوطو	ٿُوت	حَوض

مٿي ڏنل جدول موجب 10سُرن مان 3سُر/ اَ / يعني زبر، /اِ / يعني زير ۽/ اُ/ يعني پيش ننڍاسُر چيا ويندا آهن. مٿئين جدول مان پهريون، ٽيون ۽ پنجون نمبر ڪالم رنگيا ويا آهن.

باقي ٻيا ڊگها سُرَ (Long Vowels) آهن. سنڌي ۾ مذڪر مؤنث جو سرشتو انهن سُرن يا آوازن موجب آهي. سنڌيءَ ۾هڪ عام تصور آهي ته لفظ جو آخري اکر يا آواز متحرڪ ٿيندو آهي، پر اهو اصول ننڍين سُرن (Short Vowels) سان مشروط آهي. يعني ڪجهه لفظن جي آخر ۾ زير، زبر يا پيش اچي ته اهو لفظ متحرڪ ٿيندو. مثال: بدڪَ، انبُ ۽ سُنڍِ. اهڙي طرح ڊگهن سُرَن(Long Vowels) جي لفظن جو آخري اکر يا آواز متحرڪ نه ٿيندو آهي. سنڌيءَ ۾ مذڪر مؤنث جي آوازن موجب

جوڙجڪ بابت ٻٽن / ڊهرن آوازن جي پڻ اهميت آهي. ٻٽا / ڊهرا آواز (Diphthong) خاص طور تي / اَي / ءِ / اَو / جا اُچار مخصوص آهن.

1. **آواز /اَ/** ə:/ (**زبر**) لفظ جو آخري آواز /اَ/ سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي ترتيب موجب سنڌي آوازن ۾ پهريون آواز آهي، جيڪو زبـــر /َ/جي اعراب (Diacritic)طور استعمال ٿيندو آهي. 'زبر' جي آءِ پي اي جي نشاني :əآهي ۽ هي'ننڍو سُر' (Short Vowel) آهي.

زبر يا آواز /اَ/، سنڌي آوازن ۾ پهريون پڙهايو ويندڙ آواز آهي. واحد لفظ جي آخري اکر تي زبر اچي يعني آواز /اَ/ هجي تہ اهو لفظ تانيث يعني مؤنث جي صيغي ۾ ايندو. اهڙي ريت اهو ساڳيو لفظ جمع جي صورت ۾متجي آواز / اُون/ ۾ تبديل ٿي ويندو. مثالن جي لاءِ هيٺ ڏنل جدول ڏسو :

مؤنث لفظ		مؤنث لفظ	
لفظ(واحد)	صيغو	لفظ(جمع)	صيغي جو استعمال
بدڪَ	اچي بدڪَ	بدڪون	اچيون بدڪون
ڪٽَ	نئين ڪٽَ	ڪٽون	نيون ڪٽون
پڳَ	وڏي پڳَ	پڳون	وڏيون پڳون
اخبارَ	ڪالهوڪي اخبارَ	اخبارون	ڪالهوڪيون اخبارون
ڊيلَ	سهڻي ڊيلَ	ڊيلون	سهڻيون ڊيلون
سوچَ	سُٺي سوچَ	سوچون	سُٺيون سوچون
اوطاقَ	اسان جي اوطاقَ	اوطاقون	اسان جون اوطاقون
حُجتَ	وڏي حُجتَ	حُجتون	وڏيون حُجتون
مُحبتَ	ڏاڍي محبت	محبتون	ڏاڍيون محبتون
سِڪَ	گهڻي سڪَ	سِڪون	گهڻيون سِڪُون
پوشاڪَ	ڳاڙهي پوشاڪَ	پوشاڪون	ڳاڙهيون پوشاڪون
آٽتَ	وڏي آٽتَ	آٽتون	وڏيون آٽتون
دعوتَ	مهمانن جي دعوتَ	دعوتون	مهمانن جون دعوتون

مٿي اهو واضح طور چيو ويو آهي تہ زبر وارو هر لفظ مؤنث هوندو پر ان لاءِ شرط آهي تہ اهو واحد لفظ هجي، ڇو تہ ڪيترا مذڪر لفظ واحد مان زبر لڳائڻ سان

جمع بڻجي ويندا آهن ۽ اُهي جمع ڪان پوءِ بہ مذڪر ئي رهندا آهن. مثال :

لفظ جي آخري اکر تي پيش لڳائڻ (واحد)	لفظ جي آخري اکر تي زبر لڳائڻ (جمع)
هوٽلُ	هوٽلَ
اُٺُ	اُٺَ
هٽُ	هٽَ
انگُ	انگَ
رنگُ	رنگَ
ٽڪُ	ٽڪَ
ڪکُ	ڪکَ
پنُ	پنَ

2. آواز / آ /:ɑ لفظ جو آخري آواز /آ/ سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي ترتيب موجب سنڌي آوازن ۾ ٻيو آواز آهي. جيڪو ٻِٽي / ٻهري آواز (Diphthong) طور استعمال ٿيندو آهي. هن آواز جي آءِ پي اي جي نشاني :ɑ آهي ۽ هي ’ڊگهو سُر‘ (Long Vowel) آهي. .سنڌي ٻوليءَ جي مؤنث جي اصولن موجب لفظ جو آخري آواز /آ / يعني الف هجي تہ اهو لفظ تانيثي يعني مؤنث جي صيغي ۾ استعمال ٿيندو. اهڙي ريت اهو ساڳيو لفظ جمع جي صورت ۾متجي آواز / اُون/ ۾ تبديل ٿي ويندو. مثالن جي لاءِ هيٺ ڏنل جدول ڏسو :

آواز / آ / تي ختم ٿيندڙمؤنث لفظ	
لفظ (واحد)	**صيغي جو استعمال**
دغا	هُن مون سان دغا ڪئي آهي.
هوا	هوا هلي رهي آهي.
گلا	ڪنهن جي گلا نہ ڪرڻ گهرجي.
رٿا	اها رٿا ڪنهن جي آهي.
دعا	منهنجي دعا قبول ٿي.
دعوي	اها منهنجي دعوي آهي.
جوئا	هُن جوئا کيڏي آهي.
پوڄا	مون پُوڄا ڪئي.

مالها	مالها سهڻي آهي.
دوا	ڊاڪٽر جي دوا لڳي.
وفا	وفا ڪٿي نہ رهي آ.

هر ٻوليءَ جي گرامر جي اصولن ۾ ڪجھ ڳالهيون اِستثنيٰ ()Exceptional جي ذمري ۾ ايندڙيون آهن، يعني ڪي معاملا طئي ٿيل اصولن جي برعڪس مختلف هوندا آهن. جيئن مٿي بيان ڪيو ويو آهي تہ سنڌي ٻوليءَ جي مذڪر مؤنث جي اصولن موجب آواز /آ/ تي ختم ٿيندڙ لفظ مذڪر هوندا آهن، پر ساڳئي آواز وارن ڪجھ لفظن ڪي اِستثنيٰ ()Exceptional واري ڇُوٽ مليل آهي. مثالن جي لاءِ هيٺ ڏنل جدول ڏسو :

آواز / آ / تي ختم ٿيندڙمذڪر لفظ	
لفظ(واحد)	**صيغي جو استعمال**
بابا	منهنجو بابا
خدا	هڪڙو خدا
داتا	وڏو داتا
آقا	منهنجو آقا
راجا	سٺو راجا
ادا	وڏو ادا
پيشوا	پنهنجو پيشوا
ديوتا	وڏو ديوتا

3. **آواز /اِ/ I/ (زير)**:/اِ/سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي ترتيب موجب سنڌي آوازن ۾ ٽيون آواز آهي، جيڪو زيـر جي اعراب (Diacritic) طور استعمال ٿيندو آهي. 'زيـر' جي آءِ پي اي جي نشاني I آهي ۽ هي 'ننڍو سُر' (Short Vowel) آهي. سنڌي ٻوليءَ جي مؤنث جي اصولن موجب لفظ جو آخري آواز /اِ/ يعني زير هجي تہ اهو لفظ تانيثي يعني مؤنث جي صيغي ۾ استعمال ٿيندو. اهڙي ريت اهو ساڳيو لفظ جمع جي صورت ۾ متجي آواز /يُون/ يا /اُون/ ۾ تبديل ٿي ويندو. مثالن جي لاءِ هيٺ ڏنل جدول ڏسو:

جمع (/ يُون /سان تبديلي)	مؤنث لفظ (واحد)
اکيون	اکِ
مکيون	مکِ
متيون	متِ
جُنيون	جُتِ
لتيون	لتِ
راتيون	راتِ
باتيون	باتِ
ماساتيون	ماساتِ

هن قسم جي واحد جمع ۾ آواز /اِ/ ۽ آواز /اَ/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغي ۾ آواز /اُون/سان پڻ تبديل ٿين ٿا. مثال :

جمع (/اُون /سان تبديلي)	واحد
بسُون	بسِ
ترڪُون	ترڪِ
ٿُڪون	ٿُڪ
ڇورون	ڇورَ

4. آواز / اي /e: لفظ جو آخري آواز / اي/ سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي ترتيب موجب سنڌي آوازن ۾ پنجون آواز آهي، جيڪو ٻِٽي / ڌهري آواز (Diphthong)طور استعمال ٿيندو آهي. هن آواز جي آءِ پٺي اي جي نشاني e آهي ۽ هي 'ڊگهو سُر' (Long Vowel) آهي. هن آواز سان سنڌي ۾ ڪوبہ لفظ مذڪر يا مؤنث جي ذمري ۾ نہ ايندو آهي. هي گهڻو ڪري لفظ جي حالت (Case) جي ڦيري سبب وجود ۾ ايندو آهي. مثال:

لاڙڪاڻو مهمان نوازيءَ ۾ مشهور آهي. **لاڙڪاڻي** جي مهمان نوازي مشهور آهي.

مٿئين پهرئين جملي ۾ لفظ لاڙڪاڻو ٻئي جملي ۾ پنهنجي حالت جي ڪري مٽجي لاڙڪاڻي بڻجي ويو آهي. اها سندس حالت جري آهي. لفظ 'لاڙڪاڻو' کي تہ مذڪر چئي سگهجي ٿو پر لفظ 'لاڙڪاڻي' کي تہ مذڪر يامؤنث نہ ٿو سڏي سگهجي. جنس تي ڪو فرق نٿو پوي. ماهرِ لسانيات واحد بخش شيخ، ان قسم جي آواز کي واو مجهول' ڪوٺي ٿو. (9)

5. آواز /اُ/ʊ (پيشُ):لفظ جو آخري آواز /اُ/ سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي ترتيب موجبسنڌي آوازن ۾ پنجون آواز آهي، جيڪو پيش /ُ/ جي اعراب (Diacritic) طور استعمال ٿيندو آهي. 'پيش' جي آءِ پي اي جي نشاني ʊآهي ۽ هي'ننڍو سُر' (Short Vowel) آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي مذڪر جي اصولن موجب، لفظ جو آخري آواز /اُ/ هجي ته اهو لفظ تذڪيري يعني مذڪر جي صيغي ۾ استعمال ٿيندو. اهڙي ريت اهو ساڳيو لفظ جمع جي صورت ۾متجي آواز /اَ/ (زبر) ۾ تبديل ٿي ويندو. مثالن جي لاءِ هيٺ ڏنل جدول ڏسو :

لفظ جي آخري اکر تي پيش لڳائڻ (واحد)	لفظ جي آخري اکر تي زبر لڳائڻ (جمع)
اجرڪُ	اجرڪَ
ڪتابُ	ڪتابَ
آوازُ	آوازَ
درُ	درَ
هٿُ	هٿَ
قلمُ	قلمَ

هر ٻوليءَ جي گرامر جي اصولن ۾ ڪجهه ڳالهيون اِستثنيٰ ()Exceptional جي ذمري ۾ ايندڀون آهن، يعني ڪي معاملا طئي ٿيل اصولن جي برعڪس مختلف هوندا آهن. جيئن مٿي بيان ڪيو ويو آهي ته سنڌي ٻوليءَ جي مذڪر مؤنث جي اصولن موجب، آواز /اُ/ (پيش) تي ختم ٿيندڙ لفظ مذڪر هوندا آهن، پر آواز /اُ/ (پيش) تي ختم ٿيندڙ ڪجهه لفظن ڪي اِستثنات Exceptional واري ڇُوٽ مليل آهي. مثالن جي لاءِ هيٺ ڏنل جدول ڏسو :

آواز /اُ/ (پيش) تي ختم ٿيندڙ مؤنث لفظ	
لفظ (واحد)	صيغي جو استعمال
مَسُ	مسُ نيري آهي.
ڪنڌُ	ڪنڌُ مٺي آهي.
مَرُ	ننهن ۾ ڪِني مرُ آهي.
ڪسُ	توکي ڪهڙي ڪسُ ٿي لڳي.

سَسُ	منهنجي سسُ ڏنگي آهي.
ڪڙُ	ڪڙُ گهاٽي آهي.
ڪٽُ	لوهہ ڪي ڪٽُ لڳي آهي.
رسُ	ٻوڙ ۾ رَسُ ٿوري آهي.
تندُ	ڌاڳي جي تندُ سنهي آهي.
ٿجُ	امڙ جي ٿَجُ ملهاءِ!
قطُ	قلم جي قطُ سنهي آهي.
جندُ	خدا ڪي جندُ ڏيٺي آهي.
مِڪُ	گوڏن ۾ مِڪُ هوندي آهي.
وِهُہ	زندگي وِهُہ جهڙي آهي.
هِڱُ	پساريءَ وٽ هِڱُ پئي آهي.
پِسُ	مينهن جي پِسُ گهاٽي آهي.
پِٽُ	گرميءَ ۾ پِٽُ نڪتي آهي.
چِنگُ	چِنگُ تکي آهي.
رتُ	رتُ ڳاڙهي آهي.
اولادُ	هي منهنجي اولاد آهي.
پگهارُ	پگهار ٿوري آهي.

مٿي ڏنل جدول جا آخري ٽي لفظ رتُ، اولادُ ۽ پگهارُ معياري لهجي موجب مذڪر آهن پر اِهي سموري سنڌ ۾ هڪجهڙا مُروج نہ آهن، اتر سنڌ، خاص طور تي شڪارپور ۾ اِهي ٽيئي لفظ مؤنث آهن. انهن ٽنهي مختلف لفظن جي مؤنث هجڻ جو ذڪر پيرو مل آڏواڻي بہ ڪيو آهي. (10)

6.آواز / اُو/ صوتياتي لحاظ کان سنڌي ٻوليءَ جو آواز / اُو/ سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي ترتيب موجب سنڌي آوازن ۾ ڇهون آواز آهي، ڊگهو آواز. هن آواز جي آءِ پي اي جي نشاني ʊː آهي ۽ هي 'ڊگهو سُر' (Long Vowel) آهي. آواز /اُو/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو / ئون/ آواز سان تبديل ٿي جمع بڻجي ٿو. لفظ جو آخري آواز **/ اُو /** هجي تہ اهو لفظ تانيث يعني مؤنث جي صيغي ۾ ايندو. اهڙا لفظ اگر واحد مذڪر

هوندا تہ اهي جمع جي صورت ۾ اڪثر ڪري ساڳيا ئي رهن ٿا. ڪن صورتن ۾ اهي واحد /اُو/ جي ڊگهي سُرَ **/اُو/ ۾ آواز ’اُون‘** ۾ تبديل ٿي ويندا.

مثال طور: آرزو ـ آرزوئون (اکيون آرزوئون، اکيون التجائون ـ شيخ اياز)

واحد	صيغو	جمع	استعمال
آرزو	مؤنث	آرزوئون	منهنجي آرزُو
گفتگو	مؤنث	گفتگو	سٺي گفتگُو
لاٽون	مذڪر	لاٽون	ننڍو لاٽُون
آنيو	مذڪر	آنيو	ڪچڙو آنيُون
آڙُو	مذڪر	منو آڙُو	منو آڙُو
ڏاڙهون	مذڪر	ڏاڙهون	ڳاڙهو ڏاڙهُون
موضوع	مذڪر	موضوع	ڊگهو موضُوع

ماهرِ لسانيات واحد بخش شيخ، ان قسم جي آواز کي ’واو معروف‘ ڪوٺي ٿو. (11)

7.آواز / آو/صوتياتي لحاظ کان سنڌي ٻوليءَ جو آواز / آو/ سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي ترتيب موجب سنڌي آوازن ۾ سٺون آواز آهي. جيڪو ٻٽي / ڌهري آواز (Diphthong) طور استعمال ٿيندو آهي. هن آواز جي آءِ پي اي جي نشاني əʊ آهي ۽ هي ’ڊگهو سُر‘ (Long Vowel) آهي. سنڌيءَ ۾ ڪو بہ لفظ آواز **/آو/** تي ختم نہ ٿيندو آهي. هي آواز تعداد ۾ تمام گهٽ قليل آهي. هي آواز ڪجهہ لفظن جي منڍ ۾ اچي ٿو. مثال :

لفظ واحد	لفظ جمع	صيغو	استعمال
دَور	دَورَ	مذڪر	سٺو دَور
غَور	غَور	مذڪر	ٿورو غَور
ڪَوڙو	ڪَوڙا	مذڪر	چاچا ڪَوڙو
حَوض	حَوضَ	مذڪر	پاڻيءَ جو حَوض
ڏَونرو	ڏَونرا	مذڪر	اڇو ڏَونرو

چَونرو	چَونرا	مذڪر	سهڻو چَونرو
مَوت	مَوت	مذڪر	اوچتو مَوت
اَوجُ	اَوجَ	مذڪر	وڏو اَوجُ
فَوجَ	فَوجون	مؤنث	وڏي فَوجَ
مَوجَ	مَوجون	مؤنث	پنهنجي مَوجَ
ڪَونرِ	ڪَونر	مؤنث	ٿوري/ٿورو ڪؤنر

8. آواز / او/لفظ جو آخري آواز / او/ سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي ترتيب موجب سنڌي آوازن ۾ ائون آواز آهي، جيڪو ٻِٽي / ٻهري آواز (Diphthong) طور استعمال ٿيندو آهي. هن آواز جي آءِ پي اي (IPA) جي نشاني: I آهي ۽ هي 'ڊگهو سُر' (Long Vowel) آهي. لفظ جو آخري آواز **/ او /** هجي ته اهو لفظ تذڪير يعني مذڪر جي صيغي ۾ ايندو. **/ او/ تي ختم ٿيندڙ واحد جو صيغو / آ / سان تبديل ٿي جمع بڻجي ويندو آهي.** اهڙا لفظ اگر واحد هوندا ته اهي جمع جي صورت ۾ اچي **/ آ / جي ڊگهي سُرَ ۽ آواز** ۾ تبديل ٿي ويندا. مثال طور :

واحد آواز /او/	جمع آواز/ آ/
طوطو	طوطا
ڪوڪو	ڪوڪا
جوتو	جوتا
ٿنيو	ٿنيا
ڪارو	ڪارا
جوڙو	جوڙا
پولو	پولا
دلو	دلا
گهوڙو	گهوڙا
نيرو	نيرا
نيرو	نيرا
انڊو	انڊا
ٻوڙو	ٻوڙا
دوڪو	دوڪا

ماهرِ لسانيات واحد بخش شيخ، ان قسم جي آواز کي ’واو مجهول‘ ڪوٺي ٿو. (12)

10. آواز /اِي/I: لفظ جو آخري آواز /اِي/ سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي ترتيب موجب سنڌي آوازن ۾ ڏهون آواز آهي، جيڪو ٻٽي/دوهري آواز (Diphthong) طور استعمال ٿيندو آهي. هن آواز جي آءِ پي اي (IPA) جي نشاني:I آهي ۽ هي’ڊگهو سُر‘ (Long Vowel) آهي.

آواز /اِي/ تي ختم ٿيندڙمؤنث لفظ	
واحد	جمع
تيلي	تيليون
دري	دريون
ڳاڙهي	ڳاڙهيون
اڇي	اڇيون
نيري	نيريون
ڪاري	ڪاريون
جُهڳي	جهڳيون
پري	پريون
گولي	گوليون
روشني	روشنيون
جهوپڙي	جهوپڙيون
بتي	بتيون
ڇوڪري	ڇوڪريون
ٻني	ٻنيون
ياد	ياديون

ساڳئي آواز وارن ڪجهه لفظن کي اِستثنيٰ (Exceptional) واري ڇُوٽ مليل آهي.مثالن جي لاءِ هيٺ ڏنل جدول ڏسو :

آواز /اِي/ تي ختم ٿيندڙ مذڪر لفظ	
صيغي جو استعمال	لفظ (واحد)
منهنجو ساٿي	ساٿي
پنجون حاجي	حاجي
منهنجو ناني	ناني
ننڍو هاٿي	هاٿي
وڏو پوڄاري	پوڄاري
ڪارو شڪاري	شڪاري
سچو قيدي	قيدي
وڏو منشي	منشي
ٻوڙو ڪاسائي	ڪاسائي
سٺو پکي	پکي
سٺو فوجي	فوجي
پهريون سپاهي	سپاهي
ڏگهو مالهي	مالهي
ڪارو پاٽي	پاٽي
ميرو ڀنگي	ڀنگي
چڱو ڪڙمي	ڪُڙمي
هڪڙو سوالي	سوالي

ماهرِ لسانيات واحد بخش شيخ، ان قسم جي آواز کي 'ياي معروف' ڪوٺي ٿو. (13)

سنڌي ٻوليءَ ۾ جو مذڪر کي مؤنث ۾ تبديل ڪرڻ جا اصول

Rules of conversion of masculine into feminine in Sindhi language

هر ٻوليءَ وٽ مذڪر کي مؤنث ۾ تبديل ڪرڻ جا پنهنجا اصول آهن. اهي اصول ۽ قاعدا هر ٻوليءَ ۾ پنهنجي پنهنجي گرامر ۽ لسانياتي جوڙجڪ موجب مختلف ٿين ٿا. ڪجهه ٻولين ۾ ته مذڪر مؤنث جو تصور ئي ناهي، مثال براهوي ٻوليءَ ۾ لفظن جي جنسي تعارف جو تصور ناهي. اهو ئي سبب آهي جو اڪثر بروهي

قبيلي جا ماڻهو سنڌي ڳالهائڻ دوران مذڪر مؤنث جو خيال نہ رکي سگهندا آهن ۽ هڪ عورت اڻ ڄاڻائيءَ ۾ پاڻ کي مذڪر جي صيغي ۾ چوندي آهي، ”مان وڃان ٿو“. ساڳي طرح فارسي ٻولي بہ مذڪر مؤنث جي جنسي تفاوت کان آجي آهي. حالانڪ فارسي زبان دنيا جي ترقي يافتہ ٻولين شمار ڪئي ويندي آهي. پر مذڪر مؤنث جهڙي عاليشان خوبيءَ کان خالي آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ مذڪر کي مؤنث ۾ تبديل ڪرڻ جا اصول آوازن تي انحصار ڪن ٿا. مٿي ڄاڻايل ڳڪِ پٺيءَ جي آوازن ۾ رود و بدل جي ذريعي مذڪر کي مؤ نث ۽ مؤنث کي مذڪر بنايو ويندو آهي.

پهريون طريقو:آواز / او / کي آواز /اِي / ۾ تبديل ڪرڻ ذريعي/ او/ آواز مذڪر صيغي جو سنڌي ٻوليءَ جو عام اُچاريو ويندڙ آواز آهي. جنهن جا لفظ لغت ۾ بي شمار آهن، جيئن: ڪوڪو، ڳانو، گهوڙو، ڪوڙو، ڏڙو وغيره. هن آواز کي /اِي / آواز ۾ مٽائڻ سان لفظ مؤنث بڻجي پوندو آهي.

آواز / او / کي آواز /اِي / ۾ تبديل ڪرڻ			
مذڪر (آواز /او/)	مؤنث آواز /اِي /	مذڪر (آواز /او/)	مؤنث آواز /اِي /
ڇوڪرو	ڇوڪري	وڏو	وڏي
ٻڪرو	ٻڪري	ننڍو	ننڍي
گهوڙو	گهوڙي	ڪٿو	ڪٿي
ٻلو	ٻلي	مٿو	مٿي
ڪُتو	ڪُتي	ڪوڙو	ڪوڙي
انڌو	انڌي	ڳاڙهو	ڳاڙهي
ٻوڙو	ٻوڙي	ميرو	ميري
گونگو	گونگي	ڪاڪو	ڪاڪي
ڪارو	ڪاري	چاچو	چاچي
چولو	چولي	نيرو	نيري
طوطو	طوطي	ڍِلو	ڍِلي
جوڙو	جوڙي	راٽو	راٽي
پولو	پولي	چولو	چولي

ٻيون طريقو: آواز /اُ/ (پيش) کي آواز /اِي/ ۾ تبديل ڪرڻ ذريعي /اُ/ آواز پيش جو آواز آهي ۽ مذڪر صيغي جو آواز آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ پيش جي پڇاڙيءَ وارن آوازن جي گهٽائي آهي. جيئن: انبُ، ڏنگُ، پنُ، ڪُڪڙُ، درُ وغيره. لفظ جي آخر ۾ پيش وارن لفظن کي /اِي/ آواز ۾ مٽائڻ سان لفظ مؤنث بڻجي پوندو آهي.

آواز /اُ/ (پيش)کي آواز /اِي/ ۾ تبديل ڪرڻ			
مذڪر آواز /اُ/	مؤنث آواز /اِي/	مذڪر آواز /اُ/	مؤنث آواز /اِي/
ڪاٽُ	ڪاٽي	واهُ	واهي
جِهرڪُ	جهرڪي	انبُ	انبڙي
ڪبوترُ	ڪبوتري	ٻارُ	ٻارڙي
ڪاتُ	ڪاتي	مٽُ	مَٽي
انبُ	انبڙي	ڄَٽُ	ڄٽي
ڪانءُ	ڪانويلي	درُ	دري

ٽيون طريقو: پيش (آواز /اُ/) کي زير (آواز /اِ/) ۾ تبديل ڪرڻ ذريعي سنڌيءَ ۾ پيش /اُ/ جو اُچار آهي ۽ مذڪر صيغي جو آواز آهي. جيئن: سالُ، گڏهُ، هرُ، ماساتُ، فصلُ وغيره. لفظ جي آخر ۾ پيش وارن لفظن کي آخر ۾ زير ۾ مٽائڻ سان لفظ مؤنث بڻجي پوندو آهي.

آواز /اُ/ (پيش) کي آواز /اِ/ زير ۾ تبديل ڪرڻ			
مذڪر	مؤنث	مذڪر	مؤنث
ماساتُ	ماساتِ	چورُ	چورِ
سؤٽُ	سؤٽِ	ڪُڪڙُ	ڪُڪڙِ
ڦُڦاتُ	ڦُڦاتِ	گڏهُ	گڏهِ
ماروٽُ	ماروٽِ		

چوٿون طريقو:'ڻ' ملائڻ ذريعي

'ڻ' ملائي مؤنث ناهڻ			
مذڪر	مؤنث	مذڪر	مؤنث
شينهُن	شينهڻ	جوڳي	جوڳڻ
هاٿي	هاٿڻ	ڄَٽُ	ڄٽڻ
ڪاسائي	ڪاسائڻ	سائين	سائڻ

سپاهي	سپاهِڻ	ڪولهي	ڪولهڻ
مالهي	مالهِڻ	پنجابي	پنجابڻ
پوڄاري	پوڄارڻ	نانگ	نانگڻ

پنجون طريقو:’ٽي‘ ملائي مؤنث ناهڻ

’ٽي‘ ملائي مونث ناهڻ			
مذڪر	مؤنث	مذڪر	مؤنث
نوڪر	نوڪرياٽي	سنگتي	سنگتياٽي
ڌوٻي	ڌوٻياٽي	سنڌي	سنڌياٽي
ڪتي	ڪتياٽي	موچي	موچياٽي
ساٿي	ساٿياٽي	فقير	فقيرياٽي
هاري	هارياٽي	ڊاڪٽر	ڊاڪٽرياٽي
واٽيو	واياٽي	پرديسي	پرديسياٽي
حاجي	حاجياٽي	پيلُ	پيلياٽي

فعل سان استعمال ٿيندڙ اسمن جو مذڪر مونث: جيتوڻيڪ فعل جو مذڪر يا مؤنث نہ ٿيندو آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ فعل پنجون بنيادي مصدر، اسم ۽ صفت جي استعمال صيغو مٽائيندو آهي. هيٺ ڏنل چارٽ ۾ ضميري پڇاڙين وسيلي فعل جا صيغا پيش ڪيا ويا آهن:

مصدر	مونث جي صيغي ۾			مذڪر جي صيغي ۾		
	فعل	زبر	استعمال	فعل	پيش	استعمال
ڪائڻ	ڪاڏَم	’ڏ‘ تي زبر	ماني ڪاڏَم	ڪاڏُم	’ڏ‘ تي پيش	انبُ ڪاڏُم
ڏسڻ	ڏٺَم	’ٺ‘ تي زبر	ڊيلَ ڏٺَم	ڏٺُم	’ٺ‘ تي پيش	مورُ ڏٺُم
پيئڻ	پيتَم	’ت‘ تي زبر	چانھ پيتَم	پيتُم	’ت‘ تي پيش	شربتُ پيتُم
لکڻ	لکيَم	’ي‘ تي زبر	ڪهاڻي لکيَم	لکيُم	’ي‘ تي پيش	غزلُ لکيُم
وٺڻ	ورتَم	’ت‘ تي زبر	گُڏي ورتَم	ورتُم	’ت‘ تي پيش	بالُ ورتُم
وڃڻ	وِينديَس	’د‘ تي زبر	آءُ وِينديَس	وِيندُس	’د‘ تي پيش	آءُ ويندُس
	ويندَم	’د‘ تي زبر	مان ويندَم	ويندُم	’د‘ تي پيش	مان ويندُم

حوالا

1. قرآن ڪريم، سورة الليل، آيت نمبر 3
2. www.oed.com/(oxford English Dictionary)
3. Beams John, Comparative Grammar of Modern Aryan languages of India, Vo-II, Page 46)
4. Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 7th Edition, Oxford University Press, 2005, Page 52
5. Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 7th Edition, Oxford University Press, 2005, Page 783
6. https://www.google.com/search?q=animate+definition&rlz=1C1SQJL_enPK799PK799&oq=Animate&aqs=chrome.2.69i57j0j69i59j0l3.7802j1j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8
7. (پيرومل، 1985: 27)
8. الانا غلام علي، ڊاڪٽر، سنڌي ٻوليءَ جو تشريحي گرامر، سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، 2010، ص 30.
9. شيخ واحد بخش، سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو سنڌيادبي بورڊ، 2006، ڇاپو ٻيو ص 21
10. آڏواڻي پيرومل، سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، سنڌي ادبي بورڊ، 2004، ڇهون ڇاپو ص 103،
11. شيخ واحد بخش، سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو سنڌي ادبي بورڊ، 2006، ڇاپو ٻيو ص 20
12. ساڳيو
13. ساڳيو